

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE

(ORSZÁGRÉSZUNK ÁTALAKULÁSA 1918—1936)

SZERKESZTETTE:

GYÖRI ILLÉS ISTVÁN

M U N K A T Á R S Á K :

Baradlai László, Benczel Béla, Gaál Gábor,
Gárdos Sándor, Gyárfás Endre, dr. Janovics
Jenő, Kakassy Endre, Kalotai Gábor, Ká-
roly Sándor, Kőműves Lajos, Mikes Imre,
karádi Nagy Lajos, Pogány Marcel, Szász
Endre, dr. Szeghő Imre, Tabéry Géza, dr.
Turnovszky Sándor

990

Tak

KIADTA AZ UJ TRANSZILVANIA

CLUJ, 1937

Targu-Mures metamorfózisa

Irta: BENCZEL BÉLA

A Bólyaiak városa, — ezt a büszke és misztikus címet viseli — évtizedeken keresztül a két magyar zseni jóvoltából, Targu-Mures, Transzilvániának, ennek a különleges életű és szervezettségű provinciának egyik legérdekesebb városa.

A Bólyai-tragédia ballasztjának súlya alatt vergődik, béklyóiban gyötrődik a székely főváros, amelyen a világháboru orkánya kíméletlenül végiggázol és a pusztító vihar után, az októberi ujjászületés Léte-vizéből megfiatalodva és regenerálódva lép ki a város szellemisége.

A történelmi átalakulás előtti hónapok új neveket dobnak a felszínre. Új neveket, amelyek a konzervatív és dzsentrizmus transzilvániái város társadalmában eddig nem játszhattak szerepet.

A hivatalnokváros vaskalapos filiszterei egyszerre egy eddig nem ismert új áramlattal, a radikálizmussal találják magukat szemben, amelynek ilyen zászlóhordozói vannak: Antalffy Endre a már nemzetközi viszonylatban is elismert tekintélynek örvendő orientalista, Molter Károly, akinek irodalmi tevékenysége már akkor túllépi a város szűk kereteit, Turnovszky Sándor, aki tudományos és szociológiai tevékenységét akkor a politika kétes sikereiért készült sutba vetni és mellette, hogy csak egy néhány nevet említsünk, Halász József, Szigyártó Gábor, Fekete Andor dr., Farkas Róbert dr., Simó Géza és mások, akik a történelmi szerepet játszó Nemzeti Tanács vezetésében színpadra lépnek.

(Egy kis elkanyarodás a kronológikus sorrendtől, de tanulságos... Nem lenne érdektelen számot adni arról, hogy ez a majdnem két évtizednyi idő, a maga minden hitet, meggyőződést és elgondolást elsöprő könyörtelen közömbösségében, hova, az elvek és a meggyőzések, vagy mondjuk a megalkuvások milyen irányú és milyen színű táborába vetette ezeket a neveket... Nem lenne érdektelen, de talán nem is lenne illő, mert az egyedek két évtizednyi életének serpenyője, talán ennek a kornak a bizonytalan alapon álló mérlegét is felbillenté....)

A Nemzeti Tanács, amelyet Clujról Apáthy István és Vincze Sándor irányítanak és amelynek itteni vezetője, Antalffy Endre dr., átvergődik a történelmi heteken, amelyeknek elgondolásai ebben az időben még utópisztikusan hatottak.

Ez a rövid éra juttatja vezető szerephez a város életében azt az embert és azt a nevet, amely eddig a háttérből mozgatta mondhatni az egész város szellemiségét.

Halász Józsefnek hívták ezt furcsa embert, aki véletlenül bankigazgató volt (élete végéig szégyelte magát ezért a kapitalista pozícióért) és aki bár személyileg sohasem szerepelt az egyes akciók irányításában, valósággal felrázta a szellemi tepedségből ezt a várost.

Az eszperantó nyelv bevezetése és propagálása, az alkoholellenes és tüdővészellenes akciók lebonyolítása, egy munkásotthon megalakítása, tudományos előadások beszerzése, az általános titkos választójog bevezetésének érdekében beindított harca és ki tudja hány mozgalom éllesztője és spiritus rectora volt ez a különleges típus, aki Forelt is lehozta a kis transzilvániai városba egy röpké előadásra, aki Ady Endrének egyik legbizalmasabb intimusa és barátja volt és aki egy dolgotól félt csak egész életében: hogy véletlenül vezérigazgatónak nevezik ki annál a banknál, ahol, mint igazgató-tisztviselő működött.

A bevonuló csapatok, az új államalakulat reprezentánsai ettől az embertől veszik át egy sablonos jegyzőkönyv felvételével a várost, amely ettől kezdve Târgumures nevet viseli az új kori történelemben és amelynek elfoglalóját, Gherescu tábornokot éppen pár hónappal ezelőtt választották meg a város diszpolgárává....

*

És a székely főváros, nemcsak új nevet, új külsőt és új belső társadalmi elrendezést is nyer, hanem az ország rész összes városaiban végbemenő folyamat itt is megismétlődik. Az állami tisztviselők százai pakkolják fel családjaikat és indulnak meg egy akkor új fogalom, a repatriálás jegyében és előzőnk Budapestet, amely nem képes befogadni mindazokat, akik oda „haza” mentek.

És akkor a messziről és kerülő utakon érkezett híradások hangszorója egy üzenetet közvetít parancsoló módon: itt maradni, őrizni az állásokat ameddig lehet!

A tisztviselők százai esküsznek fel az új királyra és az új alkotmányra, amely kenyeret juttat nekik.

Erre az időre tehető a város képének lassú, de rendszeres átalakulása. Az állami állások lassan, de fokozatosan és érhetően a többségi aspiránsok felé nyílnak meg, de a város igazgatása, még több, mint egy éven keresztül teljesen magyar.

Ebben az időben kezdődik meg a bomlás a magyarság kebelén belül.... A város zsidósága, amely addig az asszimiláció mindent feloldó békés és megelégedett frigyében élt együtt a magyarsággal, furcsa híreket hall Magyarországra akkori életéről. A fehér terror rémtörténetei ide talán már tulozva és felnagyitva jutnak el és a későbbi cionista világpolitika egyik nemzetközi diplomatájának, Weissburg Chaimnak, az akkor itt katonáskodó főhadnagynak könnyű dolga van. Maga köré gyűjti a város zsidóságának néhány vezetőjét és lassan, de szisztematikusan beléjük oltja a zsidó nemzeti eszméket, amelyek mindinkább eltávolítják a tárgumuresi zsidóságot a magyarságtól, amellyel eddig szerves egységben élt.

Két malomkő: a nacionalizáló többség és a mindinkább eltávolodó zsidóság között őrlődött a székely főváros magyarsága, amelynek frontja akkor még nem mutatott törést.

A magyar front biztosan állott és ez a szilárdság a város legkiemelkedőbb figurájának a műve, aki addig is, de a mai napig is. szerves kapcsolatban állott a város lélegzetvételével...

Ha igaz az, hogy nemzetek, fajok és városok sorsát embeerek, nevek intézik, akkor ez az állítás fokozottan talál ennek a városnak az esetében, amelynek fejlődési vonalát, csaknem kizárólag nevek, azaz emberek és nem a körülmények döntik el.

Az egykori Borsos Tamás, a városépítő városa, a Bólyaiak lakóhelye, később — akkor, amikor „metamorphosis“-a kezdődik, már újabb elnevezést visel. A „Bernády“ városa, ez a város, Bernády Györgyé, aki nemcsak a város kiemelkedő középületeit emeltette, de akinek szava évtizedeken keresztül szent és sérthetetlen.

Olyan időben kerül a város élére Bernády György dr, a kisvárosi gyógyszerész, amikor a városnak politikusra van szüksége. Adva van egy nagyobbacska városa a Székelyföldnek, ennek a politikailag mindig, a metamorphosis előtt és azután is, misztikus és veszélyes területének a közepén, amelyből akarva, nem akarva, „főváros“-t, legalább „székely főváros“-t kell csinálni, hogy örüljenek a székelyek.

Hátha politikus kellett, akkor kapott ez a város olyan politikust, akinél különbet lámpával keresve sem lehetett találni. Bernády rokonszenves a tömegek előtt, amelyek elnézik az akkori konzervatív időkben a városvezető külföldön tapasztalt, nyugatias szellemű ujitásait, amelyek a kormánynak is pénzébe kerülnek, de a polgár is szívesen járul hozzá, hogy az egykori, unalmas és jelentéktelen faluból, nagyváros, legalább is nagyváros-jelölt lépjen elő.

A város képe fokozatosan átalakul és az új Impérium egy, már többé-kevésbé nagyvárost vesz át, amelynek rendezett utcái vannak és amely néhány országos viszonylatban is jelentős középülettel rendelkezik. A Kulturpalotával, amelynek építke-

zéséből még most is lehet tanulni és a városházával, hogy egyebeket ne említsünk, amely előtt nemrég, egy külföldi újságíró barátom is meglepetéssel állott meg, holott már az egész világot beköborolta.

Az átalakulást követő évek Bernády érdekes politikai karrierjének változatos és színes éttappját jelentik. A volt kormánybiztos-főispán Bernády, a román impérium első éveiben polgármester és ezen senki sem ütődik meg még a sovinszta többségi körökben sem, mert erről a városról akkor mindenki azt tudja, hogy magyar többségű.

Tehát látszólag semmi változás sem történt. A tãrgumuresi városházán még igen sűrűn lehet magyar szót hallani, hiszen a „primár“ ur is magyar, Bernády György, aki még hozzá magyar a javából...

Ha sokan, barátai és ellenségei közül, nem is akarnák elfelejteni, nem is akarják megbocsátani Bernádynak, hogy nem-sokára, amikor a liberális párt átveszi a hatalmat, a liberális kormány erkölcsi támogatásával került vissza a polgármesteri székbe, ne felejtünk el egy dolgot: Bernády György — ezt merjük állítani, magyar volt, mint a liberális kormány exp-nense is és hogy ebbe a tulmerész politikai kalandba belebocsátkozott, nem is olyan későre az egészen friss és vérző emlékek, az impérium átvétele után, azt talán még egy jobb és ravaszabb politikusnak lehet tulajdonítani, mint amilyen Bernády volt.

Ez a politikus Tancred Constantinescu az ismert liberális-párti kapacitás volt, akinek ezzel a várossal nemcsak érzelmi, hanem gazdasági kapcsolatai is voltak Bürger Albert, a kereskedelmi és iparkamara akkori vezetője révén.

Bernády György és Bürger Albert, ezek voltak a diktátorai évtizedeken keresztül ennek a városnak. Bernády a város politikáját és Bürger Albert a város gazdasági életét irányították, de az is elfordult, hogy szerepeiket megcserélte ez a két öregedő, de temperamentumban, ravaszságban és iniciatívában örökifju urai ennek a városnak, akik évtizedes működésük során igen gyakran egymás mellett, de sokszor egymás ellen is küzdöttek.

Amikor ezeket sorokat írom, a két régi ellenfél közül Bernády győzedelmeskedik. A liberális-párti kalandot már régen megbocsátotta a magyarpárti politika is az ősz vezérnek, aki egy ideig, néhány évig nem volt tagja a Magyar Pártnak, külön pártot, blokkot alakítottak köréje hivei és aki, mint a városi politika öreg „enfant terrible“-je állandó izgalomban tartotta a város politikai közvéleményét, míg egy piros pünkösöd napján, nem tudni kinek a iniciatívájából el nem ment hozzá a magyar ifjuság és meg nem kérte arra, hogy térjen vissza a pártba. Legyünk őszinték, a megtért Bernádyt nem fogadta ál-

talános öröm és osztatlan lelkesedés visszatérésekor és ezért kétszeres győzelem az, hogy amikor e sorokat írom, új magyarpárti elnököt választottak ebben a városban és csak az intrika akadályozta meg, hogy nem a teljes erejében levő régi Bernádyt választották meg, akit politikai múltja, de kifejezett diplomáciai érzéke az országos magyar kisebbségi politika vezető pozíciójára is predestinálna.

Ezzel szemben Bürger Albert a régi barát és a még régibb ellenfél skartban van. A legendás Bürger-vagyona, a jónevű Bürger-dinasztia nesztora ma már visszavonult. A hatalmas és ragyogóan felszerelt gyári komplexum parlagon hever, az egyes termek, az egyik Bürger-utód, a tehetséges vegyésznek, Bürger Dezső kísérletezéseinek színhelyéül szolgálnak és a Bürger-tragédia, amelyet talán rideg, számszerű és logikus alapon meg se lehet magyarázni, egyúttal a város legvirágzóbb és a vidék legelterjedtebb pénzintézetének az Agrár-banknak a rönkjét is előidézte.

Evtizedes múltú bankról van szó, nem tiszavirágéletű és konjunkturális pénzületről és ezért kell szomorkodni afelett, hogy az egykori előkelő budapesti és később olasz pénzügyi támogatást élvező, mintegy 11 fiókot számláló pénzintézet, amelynek Bodor Pál, a város színházi Kánaánjának előidézője és egy Tischler Márton voltak a vezérigazgatói, ma már a múlté és a romok felett szegyszemre a hitelezők és elbocsájtott tisztviselők perlekednek, akik most a vádlottak padjára ültették a bank egész vezetőségét.

És ha a legendáshírű Bürger-vállalat összeomlott (természetesen csak üzleti vonatkozásban, mert a magánvagyon intact maradt) és ha az Agrár-bank működése botrányral végződik, miért menne jól vagy legalább is jobban a város számtalan kisexisztenciájának, üzleti vállalkozásának, amelyeknek prosperitását kétségtelenül ez a két, részleteiben különböző, de eredőjében egységes pénzügyi tragédia befolyásolta.

Egy ma már csak mesébe illő konjunkturális periódus után, amely egyúttal a marosmenti fa-hausse korszaka is volt, szintén abnormalis reakció, visszaesés következett, amely majdnem napjainkig tart és amelyet talán csak tegnap, egészen rövid idővel ezelőtt, váltottak fel egy lassan kezdődő gazdasági „prosperity“ halvány, de biztos jelei.

Ahogy kellett jönni Bernádynak ennek a városnak az élére, úgy kellett jönnie a kis jelentéktelen ügyvédnek, Dandeanak is, akit még tegnap senki sem ismert, de akit ma már egyaránt gyűlölnék kisebbségi és többségi körökben.

Dandeanak külön rovatot nyitottak a kisebbségi lapok, a kisebbségi olvasó már keresztet vet Transzilvánia legkisebb zugában is, ha egy cikk fölött a Dandea nevét látja meg és kár

lenne azt hinni, hogy Dandea működését a többségi pártok részéről taps és lelkesedés kíséri.

Sőt. Dandea Emilnek, aki ezuttal másodszor ült bele a város polgármesteri székébe és talán nem is utoljára, hétről-hétre a többségi pártok exponenseivel kell hadakoznia pártlapjaiban, de amelletti konstruktív munkát is végez.

Az idegen, ki évek óta nem látta a várost és most röpke vendégzereplésre kiszáll nálunk, ezzel háritja el a târgu-muresi cicerone aggályait Dandeaival kapcsolatban: mit akartok, a város rendezett, az uccái tiszták, az évek óta befejezetlen két román templom végre tető alá került — ha a város meg is sinyli — új román tanoncotthon épült, most építik az új kórházat és a vármegyeházat és tavaszra sor kerül a betegsegélyzőpénztár székházának felépítésére.

Kétségtelen, hogy ezek az eredmények, minthogy eredmények a szobrok is, amelyek majdnem kivétel nélkül szintén a Dandea-rezsimekhez fűződnek: Az Ismeretlen Katona szobra, Avram Iancu az egykor târgumuresi patvarista és Romulus és Remus szobor, amelyek az eltávolított Kossuth, Bem és Rákóczi szobrokat váltották fel.

A patriarka politikailag jól „beschreibolt“ unokaöccse Dandea Emil, akit nem is olyan régen kizártak abból a partból, amely aztán vsszafogadta és most a megyei szervezetének is az élére állította, épületekkel, szobrokkal, város szépészeti tervekkel felel a gyűlöletre és a vádaskodásokra. Kétségtelenül politika és feltétlenül hasznos a városra, ha nem is annak egész lakosságára nézve.

És ennyi politikai passzívum után, lássuk a város mérlegének aktivumait is.

Nívós zenei élet, amely szalonokban, magánlakásokban vírágzik, mert a városi zenede magyar feliratának eltávolításával egyidejűleg, a konzervatórium magyar tanerőit is nyugdíjazták. Chován, Haják Károly és a nagy Erkel Ferencz unokája, Erkel Sarolta meg Chilf Miklós a világjáró művész azért csak közöttünk élnek.

És itt nőnek fel szemünk láttára a magyar kisebbségi piktúra élharcosai: Timár János, aki királyokat és diplomatákat fest és csak ritkán jön hozzánk haza és a fiatal Csomafáy Károly, aki a bucaresti hivatalos tárlaton értékes díjat nyert és aki a városi festőiskola vezetőjének, a kitűnő Ciupe Aurelnek jobbkeze, meg a fiatal kisebbségi szobrász Izsák Márton, aki most készült el hatalmas Vitéz Mihály szobrával.

Antalfy Endre és Molter Károly mellett, a régi nemzedék támogatása mellett új nevek indulnak a târgu-muresi irodalmi humuszból: Hegyi Ilona, a kitűnő progresszív író, dr. Metz István a maga is litterátus rokonszenves fiatal orvos fe-

lesége, a fiatal Gagyi László, aki most bontakozik ki az akaráások ködjéből.

A Kemény Zsigmond Társaság, amelynek rokonszenves elnöke, a vécsi báró Kemény János és Sényi László, a nagytudású és rendkívül buzgó főtitkár irányításában pódiumot adnak az ifjuságnak, amely meg is hálálja az előlegezett bizalmat.

Két szomorú fejezet a sajtó és a színház. Bodor Pál kezdeményezésének az egykori virágzó Szinpartoló Egyesületnek ma már nyoma sincsen és a közönség évről-évre bizonytalan sorsu, de kétségtelenül jóakarató vidéki társulatok kísérleteinek szomorú tanuja, amelyet csak a cluji társulat röpké vendégszerepelései üditenek fel és elégitenek ki.

És a sajtó? Két napilap, az egyiket dr. Sebestyén László, a kitünő tollú transzilvániai újságíró, amíg a másikat Gyulai Zsigmond a régi rutinos újságíró irányítanak és sok kéréséletű hetilapocskán kívül még néhány országos lap tudósító is tartozik ebben a városban a szorosán vett, de szegényes életkörülményü, sajtóhoz: a főszolgabíróból történelmi időkben kitünő publicistává érett Tamássy György, Finta Zoltán, Kalkovits Gyula, Tódor József és Sándor Pál, de meg kell említeni a régi idők harcos tollforgatóit, Kovács Eleket és Morvay Zoltánt és nem lehet megfeledkezni dr. Schmidt Béláról, aki egy orvosi szaklapon kívül publicisztikát is művel és dr. Szilágyi Olivérről, egy fiatal magyar ügyvédéről, aki meglepő íráskészségével és érdekes mondanivalóival hosszas tünődés után reakciós eszmék szószólójává lépett elő.

Egyenleget csinálva az aktívumok és passzívumok között, minden elfoglaltságunk dacára is végeredményben el kell ismerjünk, hogy a város az utóbbi időkben szépen fejlődött s e fejlődés éppen a Dandea rezsim érdeme. Éppen ezért, ha Dandea Emil akarná, könnyen likvidálódhatnának a differenciák közte és a város magyar lakossága között s akkor Târgumures nemcsak flekkenéről és vargabéleséről, hanem a példaadó román-magyar harmoniájáról is híres volna.

Targu-Mures közgazdasági térképe

Târgumures az impériumváltozás óta rengeteg térvészteséggel kell számoljon közgazdasági tekintetben. Ez a valaha virágzó székely város e szisztematikus sorvadás egy olyan stádiumába jutott, hogy igazán csak a piac tényezőinek rugalmasságán mulott, miszerint a teljes összeomlás be nem következett. Rengeteg csőd és fizetéseképtelenség jelzi a pusztulás utját, amely bankokat, régi márkás cégeket, sőt nagy multu súlyos iparvállalatokat sem kimélt meg. E fájdalmas szimptomák dacára is megállapítjuk, hogy Târgumures még

ma is szívósan ellenáll s különösen a kereskedelemben mutatkozik reménytkeltő javulás.

A piaci élet stabilizációs törekvéseit nagyban elősegítik a tãrgumuresi piac vezetõbankjai: a megrãzkódtatásokat nagy-szerûen kiparirozó Takarékpénztár, a Leszãmitolóbank, az Általános Kereskedelmi Bank és a Banca Ardeleana élénk fiókja.

A tãrgumuresi gyãrvállalatok közül említésre méltó a bodi cukorgyãr érdekeltségéhez tartozó Cukorgyãr, a Petróleumfinomító és még néhány üzem. Itt kell említést tennünk a Tãrgumuresi Szanatóriumról, amely országreszünk legyõnyörûbb magãngyógyintézete.

A piac általános helyzetének szomorú képe után vigaszt nyújt az a tudat, hogy — amint az alábbi statisztika is igazolja — számottevõ kereskedelmi vállalat friss lendülettel igyekszik a tãrgumuresi piacra visszahozni a régi élénkséget:

PÉNZINTÉZETEK

Takarékpénztár R. T.	központ
Banca Ardeleana	fiók
Leszãmitolóbank	központ
Általános Kereskedelmi Bank	központ
Kishitelbank	fiók

GYÁRAK

Tg.-Mures és Vidéke cukorgy.cukor	
Petroleumfinomító R. T.	petroleum-termékek
Székely és Réti R. T.	mûbutor
Petry Sámuel	szalãmi, hentesãru
Sennensieb Testvérek	fûrészes és fatermelés
Darvas Mór és Fia	fûrészes és fatermelés
Delta S. A.	fûrészes és fatermelés
Victoria üzemek	bazãrãruk

VEZETÕ-CÉGEEK

Szanatorium S. A.	Igazgató Dr. Czãkó J.
Rosenfeld Jenõ és József	textil
Mestitz Mihály és Fia	mûbutor
Mercur R. T.	gyarmatãru
Molnár Testvérek	textil
Agroferra R. T.	vasãru és gép
Vãmos Sãndor	textil
Hermes S. A.	gyarmatãru
Abrahãm és Weisz	gyarmatãru
Révész Bãla R. T.	könyv, zenemû

Révész Ernő	könyv, zenemű
Fürst Lajos és Fia	kötötttáru
Kieselstein	üveg, porcellán
Kohn Márton	bor, likör, szesz
Hübner Lajos	férfidivatáru
Braun Izor	textil
Hotel Transylvania	szálloda és mozi
Hotel Newyork	szálloda és cukrázda
City	cukrázda
Cukorkakirály	bonbonéria